

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1940 - 45

Η ΠΟΙΗΣΗ ΣΤΗ ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ

(ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΕΦΕΡΗΣ ΚΑΙ ΦΩΤΗΣ ΑΓΓΟΥΛΕΣ)

Έχουμε επίγνωση του ποιητικού μεγέθους ενός Σεφέρη και ενός Αγγουλέ. Τους ενώνει όμως ο ευρύτερος χώρος διαμονής, πνευματικής δραστηριότητας και ποιητικής δημιουργίας στη Μέση Ανατολή κατά την ίδια περίοδο, όπου βρέθηκαν, γνωρίστηκαν προσωπικά, ακολουθώντας ο καθένας το δικό του δρόμο τόσο στον πηγαϊμό, όσο και στην επιστροφή. Ο Σεφέρης έφυγε με την εξόριστη κυβέρνηση και μετατοπίζεται σύμφωνα με τις εντολές του Υπουργείου Εξωτερικών. Επιστρέφει στη Ελλάδα μετά την απελευθέρωση μαζί με το διπλωματικό σώμα. Ο Φώτης Αγγουλές, μετά την κατάληψη της Χίου από τους Γερμανούς, πέρασε στην Τουρκία, καταλήγοντας κι αυτός στη Μέση Ανατολή. Στο τέλος της εργασίας δίνουμε μικρό σημείωμα των ποιητικών και πνευματικών «βίων παράλληλων» των δύο ποιητών.

Η άποψη του Σεφέρη για τον Αγγουλέ είναι γνωστή. Τη θεωρούμε λαθεμένη και είμαστε σίγουροι ότι στη διαμόρφωσή της σημαντικό ρόλο έπαιξε η διαφορά ποιητικής φωνής και οι πολιτικές τους επιλογές. Ο Μ.Μ. Παπαϊωάννου κάνει λόγο για την επίδραση στο έργο του Φ.Α. από τη μεριά της σχολής του συμβολισμού, τον ονομάζει «λυρικό χρονικογράφο» για να καταλήξει: «Στην παραδοσιακή, τη συμβολική ποίηση, ο Αγγουλές έδωσε τις λέξεις και το πνεύμα του νέου αγώνα για τη λεφτεριά. Όμως έχει ασκηθεί, επίσης στον ελεύθερο και τον δίχωρ ρίμα στίχο». *) Ο Α. Καραντώνης σημειώνει από τη δική του πλευρά: «Ο Αγγουλές ήταν ένας αυτοδίδαχτος ποιητής, με πολύ αίσθημα και με αρμονική στιχουργία, ένας λαϊκός τροβαδούρος του πόνου, της αγάπης, της ανθρωπιάς. Ανήκε στην παλιά καλή εποχή των ελάσσονος φωνής ποιητών, που τους κυβερνούσε απόλυτα σχεδόν το

* Γιώργης Σιδέρης. *Φώτης Αγγουλές*, Κέδρος 1976, σ. 230.

** Ό.π. σ. 233.

τη συνθηκολόγηση της Γαλλίας, με την αδράνεια της ελληνικής κυβέρνησης και με την προδοσία, όπως τη χαρακτηρίζει ο ίδιος, της στρατιωτικής ηγεσίας κατά τον ιταλοελληνικό πόλεμο, με το “άνωνυμο θαύμα”, με “τις μεγάλες, τις αφηλές ώρες του ελληνικού λαού στην Αλβανία”, τη Μακεδονία και την Κρήτη που άλλαξαν τις αντιλήψεις του Σεφέρη ως προς το βαθύτερο νόημα της εποχής — τον αντιφασιστικό αγώνα και την ιδέα της παγκόσμιας ελευθερίας. Δεν αναφέρομαι αναλυτικότερα στη συνειδητή προσπάθεια του ποιητή για απλοποίηση και εκδημοκρατισμό εννοιών και εκφραστικών μέσων της ποίησης. Τέλος η ποιητική παραγωγή του Σεφέρη στα χρόνια του πολέμου με την μισοαναγκαστική - μισοηθελημένη εξορία και ξενιτιά (και οι δύο λέξεις ανήκουν στον Σεφέρη) δεν θα αποκαλύψει το βάθος και τις οργανικές σχέσεις της με την εποχή, αν δεν αποδοθούν πλήρως οι δεσμοί του με το υπηρεσιακό περιβάλλον του, με την κυβέρνηση του Καΐρου, με τους Άγγλους. Κι αυτή η σχέση εσωτερικά ήταν κυρίως απορριπτική ως εχθρική, σχέση άρνησης, όταν σχολιάζει (μόνο στα ημερολόγια) πρόσωπα και γεγονότα με ειρωνικό, ενίοτε και σαρκαστικό τρόπο.

Ξεκινώ με τρεις επισημάνσεις του Σεφέρη: «Ο δεσμός του ποιητή με την εποχή του δεν είναι διανοητικός ή και αισθητικός ακόμη δεσμός που συνδέει τους ανθρώπους σε μια πολιτική διαδήλωση, αλλά ένας ομφάλιος λώρος, όπως το έμβρυο με τη μητέρα του, ένας δεσμός καθαρά βιολογικός»¹.

Ο μεγάλος καλλιτέχνης δεν είναι της εποχής του, είναι αυτός ο ίδιος η εποχή του»² και «Αυτός ο πυργοελεφάντινος αισθηματισμός, η λογοτεχνία όπιο ή μαλακία, που μου χτυπά στα νεύρα και με κάνει να αντιδρώ, κάποτε ζαβά, με τους αλεξανδρινούς φίλους, που είναι τόσο καλοί άνθρωποι κατά τα άλλα»³.

Το πρόβλημα που θέλω να απομονώσω και να παρουσιάσω διεξοδικότερα είναι η σχέση ανάμεσα στην εποχή και στα ημερολόγια, σε ημερολογιακές σημειώσεις και σε ποιήματα των ημερολογίων, ανάμεσα σε ποιήματα ημερολογίων και σε στίχους του Σεφέρη από το *Ημερολόγιο καταστρώματος, Β'*. Θέλω επίσης να αναφερθώ στη σχέση ανάμεσα σε λιγότερο ή περισσότερο συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα και σε ποιήματα του Σεφέρη της ίδιας εποχής που γράφονται χωρίς την εμφανή διαμεσολάβηση της ποιητικής παραγωγής των ημερολογίων και που αυτοί οι στίχοι έχουν χαρακτήρα κυρίως δημοσιογραφικής ποίησης.

Για το νέο ξεκίνημα του Σεφέρη απαραίτητες ήταν τρεις προϋποθέσεις: η εκτίμηση από τον ίδιο της προπολεμικής ποίησης της γενιάς του, συμπερι-

1. Γιώργος Σεφέρης. *Δοκίμες*. Πρώτος τόμος (1936 - 1947). Αθήνα 1981, σ. 266.

2. Γιώργος Σεφέρης. *Δοκίμες*. Πρώτος τ., σ. 265.

3. Γιώργος Σεφέρης. *Μέρη Δ' 1 Γενάρη 1941 - 31 Δεκέμβρη 1944*. Αθήνα 1986, σ. 332.

λαμβανομένης και της δικής του ποίησης, η επισήμανση του τέλους της προηγούμενης περιόδου, η προσπάθεια ανίχνευσης και ο καθορισμός της αναγκαιότητας για τη δημιουργία νέας ποίησης, η επιδίωξη διαμόρφωσης νέων αισθητικών κριτηρίων της τέχνης του πολέμου και της Αντίστασης. Σε όλες τις περιπτώσεις ο Σεφέρης απαιτούσε πλήρη εναρμόνιση νοημάτων και ύφους, γενικότερα περιεχομένου και μορφής στην ποίηση. Χαρακτηρίζοντας τη γενιά του μεσοπολέμου και τους τρόπους ποιητικής έκφρασης που χρησιμοποίησε εκείνη, ο Σεφέρης γράφει: «Γενιά του σκοταδιού γυρισμένη ολόκληρη προς τις σκοτεινές σφαίρες του ανθρώπου, που μόνες μπορούν να της δώσουν την αίσθηση ύπαρξης. Το φως σκοτώνει στην εποχή μας»¹. Βρίσκω την άποψη άδικη και μη αντιπροσωπευτική για την ελληνική ποίηση της περιόδου. «Για να μιλήσεις σε μια παρακμασμένη εποχή, είναι ίσως ανάγκη — ίσως δεν μπορείς να κάνεις αλλιώς — να μιλήσεις τη γλώσσα της. Αυτό δε σημαίνει πως την παραδέχεσαι»². 16 Μαΐου 1941, μέρα που ο Σεφέρης φτάνει στην Αίγυπτο, ανακαλύπτει την αναντιστοιχία ανάμεσα στο ποιητικό του παρελθόν και τις αισθητικές απαιτήσεις της τρέχουσας ιστορικής στιγμής, στο νέο γεωγραφικό και ανθρώπινο περιβάλλον, από τη μια μεριά, και την κλασική τέχνη από την άλλη. Γράφει σχετικά: «...ένας Νεοζηλανδός αξιωματικός παίζει στο μηχανικό πιάνο του σαλονιού τη σονάτα *clair de lune*. Παράξενη μουσική, κάτω από τούτο τον ήλιο, ξεκρέμαστη, όπως αρχίζει να γίνεται και η ζωή μας... Ξαφνίζομαι: λέω πως είμαι κι εγώ σαν τον Νεοζηλανδό με τη μηχανική μουσική του. Έξω καιρού και τόπου»³. Ένας σχολιασμός του Σεφέρη που αναφέρεται στο διάλογο Άγγλου και αντιχιτλερικού Γερμανού αποκτά το χαρακτήρα πρόβλεψης για έναν από τους δρόμους που ακολούθησε η ελληνική και η ευρωπαϊκή ποίηση της εποχής με την έννοια της προσαρμογής της στις απαιτήσεις προφορικής διακίνησης και λειτουργίας της στα χρόνια του πολέμου: «Άγγλος: Η γραφή είναι σαν ένα γιοφύρι που στήνει κανείς προς τους άλλους. Οι άλλοι τώρα πια δεν υπάρχουν. Γερμανός: Ναι, τώρα το γιοφύρι θα ήταν μ' ένα μόνο κεφαλάρι, και θα οδηγούσε προς την αβυσσο. Σεφέρης: Ίσως να πρόκειται να ξαναμπούμε σε μια περίοδο προφορικής λογοτεχνίας, όπου ο ποιητής, και οι φίλοι του ποιητή, θα διαβάζουν σε λίγους ανθρώπους ποιήματα που θα γίνονται γνωστά από στόμα σε στόμα»⁴. Έτσι ακριβώς και λειτούργησε όχι μόνο η δημοτική ποίηση της εποχής, αλλά και στίχοι του Σικελιανού, του Σκίππη, του Εγγονόπουλου, της Σοφίας Μαυροειδή - Παπαδάκη, του Βασίλη Ρώτα, της Κατίνας Πατζη, του Άνθιμου Χατζηανθίμου κ.ά.,

1. Γιώργος Σεφέρης. *Μέρες Γ'*, 16 Απρίλη 1934 - 14 Δεκέμβρη 1940. Αθήνα 1977, σ. 28.

2. Γιώργος Σεφέρης. *Μέρες Γ'*, σ. 96.

3. Γιώργος Σεφέρης. *Μέρες Δ*, σ. 87.

4. Γιώργος Σεφέρης. *Μέρες Γ'*, σ. 208.

οι ανώνυμοι στίχοι κινάρτικων τραγουδιών. Το «ανώνυμο θούμα» που κινείς πριν δεν υποψιάζόταν «και φυτρώνει σαν το φρέσκο χορτάρι», «το αίσθημα ευθύνης» στους λαούς που διαβλέπει ο Σεφέρης¹, απαιτεί από τους ποιητές να κάνουν το δικό τους θούμα στους τομείς της τέχνης τους και να εκδηλώσουν έμπρακτα το δικό τους αίσθημα ευθύνης που αξιώνει τη εποχή.

Στις Μέρες, τ. Δ' ο Σεφέρης σημειώνει και τα παρακάτω: «Τι έμεινε από τη δοκιμασία των τελευταίων χρόνων, όπου προσπαθούσα, μέσα σε μια κκετοτοπιά γεμάτη τσακίλια και ψοφίμια, να κάνω ό,τι μπορούσα σύμφωνα με τη συνείδησή μου. Τι έμεινε; Η ικανοποίηση πως έκανα το χρέος μου. Το χρέος μου όχι ολόκληρο αλλά 50 ή 30 τα εκατό. Κινείς δεν μπορεί να κάνει ολόκληρο το χρέος του μέσα σ' έναν κόσμο που αρνιέται. Η μοίρα με τοποθέτησε μέσα στον κόσμο της άρνησης. Καλύτερα όλα αυτά να λείπουν. Είμαι ο ξένος. Δεν είμαι τίποτε' δεν έχω τίποτε. Ίσως καλύτερα έτσι. Μπρος, θα ξαναρχίσουμε πάλι από την αρχή».² Εφοιστώ την προσοχή στο τέλος της παράθεσης για να θυμίσω ότι την ίδια μέρα «Σάββατο, 27 Σεπτεμβρη» 1941 στην Αθήνα είχε ιδρυθεί το ΕΑΜ — το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο. Δεν μπορώ να γνωρίζω κατά πόσο αυτή η σύμπτωση είναι όντως συμπτωματική. Θα προτιμούσα οι δύο αυτές διαφορετικής υφής πράξεις - αποφάσεις να ήταν ξεχωριστές. Πράγμα που θα επιβεβαίωνε με τον καλύτερο τρόπο την αναγκαιότητα για τη συνειδητή αρχή της αντίστασης κατά των ξένων κατακτητών μέσα στην Ελλάδα και έξω απ' αυτήν. Είναι βέβαιο ότι λίγο αργότερα, από το 1942 και μετά ως τον Αύγουστο του 1943, ο Σεφέρης έπαιρνε στα σοβαρά υπόψη του τι ακριβώς γινόταν στον ελληνικό χώρο και σαν έμπειρος διπλωμάτης προσπαθούσε να μη μείνει εκτός νυμφώνος. Με κάθε έννοια που περικλείει αυτή η φράση.

Από το γνωστό γράμμα του Σεφέρη προς τον Μαλιάνο παίρνω μόνο το απόσπασμα: «Η διαφορά μας αν θέλεις είναι λ.χ. στους τίτλους των βιβλίων μας. Εσύ έγραψες Ρόδα θαλάμω, εγώ έγραψα Ημερολόγιο καταστροφών»³. Ενάμιση χρόνο νωρίτερα παραπονιόταν για τις δυσκολίες ποιητή και γραφής: «Αρχίζω ένα σωρό πράγματα και δεν τελειώνω τίποτε. Ακόμη οι συνθήκες της τελευταίας ταραχμένης ζωής: σπασμωδικές κινήσεις κομματιάσματα της βιασύνης. Το πιο βαρύ πράγμα για έναν τεχνίτη είναι να ξαναρχίζει, αφού άφησε για χρόνια την τέχνη του. Είναι ασήκωτο κάποτε το βάρος. Ακόμη και τούτο το ημερολόγιο έχω την εντύπωση πως με βλάφτει. Παρατηρώ και στ' άλλα γραψίματά μου έναν τόνο ημερολογιακό που μ'

1. Γιώργος Σεφέρης. Μέρες Γ', σ. 266.

2. Γιώργος Σεφέρης. Μέρες Δ', σ. 139.

3. Γ. Σεφέρης & Τ. Μαλιάνος. Αλληλογραφία (1935 - 1963). Οικόλις 1990, σ. 238.

ενοχλεῖ»¹. Αυτό, πιθανόν, να αφορά περισσότερο τα ποιήματα που παρέμειναν στα ημερολόγια του Σεφέρη αν και μερικά που εκφράζουν "θερμές" καταστάσεις του σήμερα δεν μπορούσαν να μην έχουν "τόνο ημερολογιακό". Εξάλλου πράγματι υπάρχει μια άμεση ή έμμεση σχέση ανάμεσα σε φράσεις - ποιητικές εικόνες των ημερολογίων και σε στίχους του ποιητή. Αναφέρω ενδεικτικά μερικές περιπτώσεις:

Στο ημερολόγιο: «Κάνει πολλή ζέστη αλήθεια. Μιλάνε για 38 και 40 βαθμούς. Εντύπωση πως βρίσκεσαι μπερδεμένος μέσα στ' άντερα ενός μεγάλου ζώου που το δέρνει ο πυρετός. Η δουλειά βαριά, το σπίτι σε διώχνει, οι άνθρωποι γίνονται απεχθείς· σε αηδιάζει το συναίσθημα ενός κορμιού που λειτουργεί».²

Σε ποίημα:

*Κι οι μέρες τούτες είναι σα να ζεις
μες στην κοιλιά ενός ζώου που το δέρνει η θέρμη,
οι άνθρωποι στους δρόμους φεύγουν και γίνονται
καθώς μια λάσπη λιπαρή ποτισμένη ιδρώτα»³.*

Το ποίημα «Καλλιγράφημα» των επτά στίχων βγήκε σχεδόν ολόκληρο από φράσεις (παρομοιώσεις, συγκρίσεις) του ημερολογίου⁴. Το "διάλογο" αυτού του είδους ανάμεσα στον πεζό και τον ποιητικό λόγο του Σεφέρη τον συναντούμε σχεδόν σε όλο το *Ημερολόγιο καταστρώματος, Β'* και ιδιαίτερα στα ποιήματα «Ο Στράτης Θαλασσινός ανάμεσα στους αγάπανθους» με τέσσερις ομοιότητες, στο «Κεγκ στ. Oost, Pretoria, Transvaal» με πέντε, στο «Μέρες Ιουνίου '41» με εννιά συμπτώσεις συγγενικής διατύπωσης και γραφής. Μερικές από τις ποιητικές εικόνες που πρωτοχρησιμοποιήθηκαν σε στίχους πέρασαν στα ημερολόγια ή και σε γράμματα του Σεφέρη, ενώ άλλες επαναλαμβάνονται δύο και περισσότερες φορές, όπως η παρομοίωση των εκβολών του ποταμού με το "κομμένο δέντρο του μάκρους, πλαγιασμένο με τις ρίζες προς το γιάλό", ή μια δεύτερη παρομοίωση του κόσμου με "ένα ελάχιστο σπυρί της άμμου και μέσα σ' αυτή τη σκόνη ένα μάτι όπου χωράει το σύμπαν"⁵. Από παρόμοιες πεζογραφικές φράσεις και μεταμορφώσεις, από παραλλαγές στίχων και ημερολογιακών σημειώσεων με θέμα το φεγγάρι, τον ήλιο, το ποτάμι, τη θάλασσα κτλ. βγήκαν μερικοί από τους γνωστότερους στίχους του Σεφέρη, όπως:

1. Γιώργος Σεφέρης. *Μέρες Δ'*, σ. 142.
2. Γιώργος Σεφέρης. *Μέρες Γ'*, σ. 126.
3. Γιώργος Σεφέρης. *Μέρες Γ'*, σ. 127.
4. Γιώργος Σεφέρης. *Μέρες Δ'*, σ. 268 κ.ά.
5. Γιώργος Σεφέρης. *Μέρες Δ'*, σ. 298, 324 κ.ά.

Λίγες οι νύχτες με φεγγάρι που μ' αρέσουν
 ή μπορεί να θέλω να παω
 καθώς
 το μακρύ ποτάμι που βγαίνει από τις μεγάλες λίμνες
 τις κλειστές βαθιά στην Αφρική
 και ήτανε κάποτε θεός κι έπειτα γένηκε δρόμος και
 δωρητής και δικαστής και δέλτα.

 γι' αυτό και συλλογίζομαι τόσο πολύ, τούτες τις
 ώρες, το μεγάλο ποτάμι
 αυτό το νόημα που προχωρεί ανάμεσα σε βότανα και
 και σε χόρτα
 και ζωντανά που βόσκουν και ξεδιφούν
 κι ανθρώπους που σπέρνουν και θερίζουν
 και σε μεγάλους τάφους ακόμη και μερικές
 κατοικίες νεκρών.

Το Σεπτέμβρη του '40 ο Σεφέρης κρίνει το είδος του γραπτού λόγου που καλλιεργούσε καθημερινά: «Ένα ημερολόγιο σε τι μπορεί να ικανοποιήσει: είναι εργαλείο, δεν είναι έργο»¹. Λίγο νωρίτερα σημείωνε: «Ημερολόγιο δεν είναι διόλου όλες οι στιγμές μας, μήτε η πεμπτουσία της ζωής μας, αλλά το σημάδι, σχεδόν τυχαίο, μιας οποιασδήποτε στιγμής, κάθε τόσο, και όχι πάντα της σπουδαιότερης»². Αυτά όμως δεν μειώνουν καθόλου την αξία των ημερολογίων του, καθότι αποτελούν σπάνια μαρτυρία της εποχής τόσο με την εγκυρότητα των πληροφοριών και το σοφό σχολιασμό τους, όσο και με την ποιότητα του λόγου τους, με την ποικιλία υφών και φωνών. Τα ημερολόγια ήταν και εργαλείο, αλλά και εργαστήρι μέσα στο οποίο γράφτηκαν ξεχωριστοί στίχοι και ολόκληρα ποιήματα, ενώ μερικά "σημάδια", όσο τυχαία κι αν δείχνουν, αποτέλεσαν σημείο εκκίνησης για τη σύνθεση αξιόλογων έργων. «Επιμένω: γιατί μια ορισμένη εντύπωση λειτουργεί ποιητικά, περισσότερο από τις χίλιες άλλες καθημερινές εντυπώσεις; Πρόσεξε πως δεν είναι η πιο έντονη, που είναι η πιο αποτελεσματική: πολύ συχνά είναι η πιο αλαφριά. Νομίζω κανείς δεν το ξέρει. Την άλλη φορά, κατεβαίνοντας από το γραφείο, είδα τους μαραγκούς να χαλνούν σ' ένα δωμάτιο μια μικρή σκηνή, κληρονομημένη από τους προηγούμενους νοικιάτορες. Ένωσα όπως όταν κλείνει το διάφραγμα μιας φωτογραφικής μηχανής: η εντύπωση λειτούργησε: γιατί αυτή κι όχι μια άλλη; Χτες έγραψα τους «Θεατρίνους», άσχετα καλό ή όχι, αλλά γιατί

1. Γιώργος Σεφέρης. *Μερες Γ'*, σ. 242.

2. Γιώργος Σεφέρης. *Μερες Γ'*, σ. 178.

αυτό βγήκε από εκεί;»¹. Την προηγούμενη όμως μέρα ο Σεφέρης καταγράφει στο ημερολόγιο του ένα δοκίμιο ποίημα, διαφορετικό από τους «Θεατρίνους» το οποίο τελειώνει με το στίχο: «Στήνουμε θέατρα και τα χαλνούμε» — με τον ίδιο αρχίζει τους «Θεατρίνους». Η εντύπωση λειτούργησε πράγματι ποιητικά, αλλά προς μια διαφορετική κατεύθυνση. Η τυχαία παρατήρηση ενεργοποίησε τις φιλοσοφικές και αισθητικές ευαισθησίες του Σεφέρη με αποτέλεσμα τη σύνθεση συγκεκριμένων στίχων που δεν έπαιξε αμελητέο ρόλο ο στίχος της προηγούμενης μέρας, ο οποίος γονιμοποίησε την μετέπειτα παρατήρηση όταν «κλείνει το διάφραγμα».

Το Γενάρη του '42 ο Σεφέρης περιγράφει το απροσδόκητο της σύνθεσης άλλου ποιήματος: «Ανεξερεύνητα καμιά φορά τα κίνητρα της γραφής. Εδώ και μήνες έμαθα το όνομα ενός άνθους της Αφρικής: «Αγάπανθος». Γράφοντας στον Τίμο του είπα, χωρατεύοντας, πως ίσως δει κάποτε κανένα ποίημά μου γι' αυτό το φυτό. Σήμερα κάρτα του: «Περιμένουμε το ποίημα του αγάπανθου» μου γράφει. Του απαντώ: «Δεν έχω κέφι για ποίηση» (πραγματικά). Μόλις κόλλησα το γραμματόσημο στην απάντησή μου, κάθομαι και γράφω το ποίημα. Το ταχυδρόμησα σήμερα βράδυ. Τόσος καιρός που δεν έγραφα στίχους»². Και οι δύο περιπτώσεις μας θυμίζουν εν μέρει τον τρόπο γραφής του ποιήματος «Καισαρίων» από τον Καβάφη. Εκτός τούτου, η δέση του ποιήματος πραγματοποιείται θολά και σχηματικά μιν, αλλά ένα μήνα πριν, όταν ο Σεφέρης έγραφε στον Μαλάνο: «Τώρα βλέπω ότι έχω σημειώσει με μολύβι πάνω σ' αυτό το γράμμα τη λέξη ΛΓΑΠΑΝΘΟΣ· είναι ένα λουλούδι με κοτσάνι σαν του ασφύδελου με μενεξεδί άνθος, θυσανωτό στην άκρη. Οι Έλληνες νεκροί πηγαίνουν σε λιβάδια από ασφοδίλι — οι Νέγκροι σε λιβάδια από αγάπανθους»³. Η παρομοίωση από γράμμα του στις 29.12.41: «Δεν είναι εύκολη κουβέντα να διαβάσει κανείς τα πατήματα της πάπιας που αφήνεις πάνω στο χαρτί»⁴, χρησιμοποιείται σε στίχο: «ή ακόμα τα πατήματα μιας χήνας στον αέρα»⁵. Είναι κι αυτό ένα από τα γνωρίσματα της ποιητικής τέχνης του Σεφέρη, όταν σε ανύποπτο χρόνο ετοιμάζει ποιητικά υλικά που τα χρησιμοποιεί σε κατοπινές συνθέσεις του, πράγμα που συνειδητά και σε καθημερινή βάση έκανε ο σοβιετικός και ρώσος ποιητής Βλαντίμιρ Μαγιακόφσκι⁶.

1. Γιώργος Σεφέρης. *Μέρες Α'*, σ. 302.

2. Γιώργος Σεφέρης. *Μέρες Α'*, σ. 177.

3. Γιώργος Σεφέρης. *Μέρες Α'*, σ. 165 - 166.

4. Γιώργος Σεφέρης. *Μέρες Α'*, σ. 172.

5. Γιώργος Σεφέρης. *Ποιήματα*. Αθήνα 1972, σ. 196.

6. «Ένα καλό ποιητικό κομμάτι μπορείς να το κάνεις εμπρόθεσμα μόνο όταν έχεις μεγάλο απόθεμα προκαταρκτικών κατασκευών». «Όλα αυτά τα αποθέματα είναι στοιβαγμένα στο κεφάλι μου, τα πιο δύσκολα τα έχω γραμμένα. Ο τρόπος της μελλοντικής τους χρησιμοποίησής μου είναι άγνωστος, μα ξέρω ότι θα χρησιμοποιηθούν όλα. Αυτά

Τον Αύγουστο του '43 ο Σεφέρης γράφει το ποίημα «Ανάμεσα στα κόκκαλα εδώ»:

*Ανάμεσα στα κόκκαλα
 μια μουσική:
 περνάει την άμμο,
 περνάει τη θάλασσα.
 Ανάμεσα στα κόκκαλα
 ήχος φλογέρας
 ήχος τυμπάνου απόμακρος
 κι ένα ψιλό κουδούνισμα,
 περνάει τους κάμπους τους στεγνούς
 περνάει τη θάλασσα με τα δελφίνια.
 Ψηλά βουνά, δε μας ακούτε!
 Βοήθεια! Βοήθεια!
 Ψηλά βουνά θα λειώσουμε, νεκροί με
 τους νεκρούς!*

Θυμίζω ότι ο Σεφέρης συνεργάστηκε με τον Ελληνικό Απελευθερωτικό Σύνδεσμο της Μέσης Ανατολής στην οργάνωση της έκθεσης «Δυο χρόνια σκλαβιάς - δυο χρόνια αγώνα» και πρωτοστάτησε στην έκδοση των *Ακριτικών* του Σικελιανού στην Αίγυπτο. Με κάποια έμφαση παραλληλίζω αυτό το ποίημα του Σεφέρη με τη γνωστή ξυλογραφία του Σπύρου Βασιλείου που δημοσιεύτηκε στη *Νέα Εστία* το Γενάρη του '42.

Στις 14 Αυγούστου 1943 ο Σεφέρης σημειώνει στο ημερολόγιό του: «Η κυβέρνηση βρίσκεται σ' ένα αδιάκοπο πυρετό διαδοχικών κρίσεων. Από το Γενάρη: αλβανική κρίση, επανάσταση του στρατού και θλιβερή πτώση του Κανελλόπουλου. Πάλι στρατός, πάλι ναυτικό. . . , απροσδόκητη άφιξη των ανταρτών»¹, δηλαδή της αντιπροσωπείας του ΕΑΜ - ΕΛΑΣ. Είναι από τις λίγες φορές όταν στίχοι του Σεφέρη κάνουν το μεγαλύτερο βήμα προς την Εθνική Αντίσταση και μάλιστα την ΕΑΜική, με την επίκληση για σωτήρια βοήθεια.

τα αποθέματα μου τρώνε όλον τον καιρό. Ξοδεύω γι' αυτά από 10 ως 18 ώρες το εικοσιτετράωρο και σχεδόν πάντα κάτι μουρμουρίζω. Η συγκέντρωση πάνω σ' αυτό το πράγμα εξηγεί την περιβόητη ποιητική αφηρημάδα.

Η δουλειά πάνω σ' αυτά τα αποθέματα απαιτεί από μένα τόση ένταση που τις ενενήντα από τις εκατό περιπτώσεις, στη διάρκεια της δεκαπεντάχρονης δουλειάς μου, ξέρω ακόμα και το μέρος όπου μου ήρθαν και βρήκαν την τελική διαμόρφωσή τους οι άλφα ή βήτα ρίμες, παρηχήσεις, εικόνες κ.λπ.». Βλ. Βλαντίμιρ Μαγιακόφσκι. *Ποίηση και επανάσταση*. Θεμέλιο 1982, σ. 89, 90.

1. Γιώργος Σεφέρης. *Μερες Δ'*, σ. 303.

Σε υποσημείωση του *Πολιτικού Ημερολογίου*¹, καθορίζεται η έννοια "βουνά": «βουνά - βουνό. Εννοείται εδώ ειδικότερα το ΕΑΜ - ΕΛΑΣ». Η φράση «επανάσταση του στρατού» αποτελεί την πιο προωθημένη πολιτικά εκτίμηση του γεγονότος και μάλιστα από υπάλληλο της ελληνικής κυβέρνησης του Καίρου, αφού κι αυτός ακόμα ο Τσίρκας την ονομάζει «δημοκρατική - αντιφασιστική εξέργεση»².

Το ποίημα «Ανάμεσα στα κόκκαλα εδώ» εντάσσεται στα κείμενα του Σεφέρη που η πλειοψηφία τους σχετίζεται πιο άμεσα με την εποχή, ο ποιητής αποφεύγει εδώ τους παραλληλισμούς με άλλες περιόδους της παλαιότερης ιστορίας και οι στίχοι δένονται εν μέρει με τον *Ύμνο εις την Ελευθερία*. Πιο άμεση η σχέση Σεφέρη και Σολωμού, Αντίστασης και επανάστασης του '21 πραγματοποιείται στους τελευταίους στίχους του ποιήματος «Ο Στράτης Θαλασσινός ανάμεσα στους αγάπανθους»:

—«Βοηθήστε μας!»—

Στων Ψαρών την ολόμαυρη ράχη.

όταν ο ποιητής και πάλι προσφεύγει στη βοήθεια των βουνών (ράχη).

Στα μέσα του '42 ο Σεφέρης αισθάνεται και εκφράζει με ζηλευτή αμεσότητα και δύναμη την ανάγκη για απλοποίηση ποιητικών μέσων και τρόπων, ενώ το Γενάρη του '44 αποσαφηνίζει την έννοια της λαϊκότητας στην τέχνη όταν περιγράφει συνάντησή του με τον ποιητή Φώτη Αγγουλέ και αναφέρεται στις αισθητικές απόψεις του τελευταίου: «Νομίζει ότι δουλεύει για το λαό ξεχαρβαλώνοντας τα άξια πράγματα, βρωμίζοντας τα καθαρά με πασαλείμματα, τσαπατσουλεύοντας, όπως του είπα. Οι άνθρωποι αυτοί νομίζουν ότι τέχνη για το λαό σημαίνει στιχάκια του ταγκό χωρίς μουσική»³. Είμαι της άποψης ότι ο Σεφέρης αδικεί τον Φώτη Αγγουλέ, τουλάχιστον πολλούς από τους στίχους του.

Το μέτρο όμως του απλού, αλλά σοφού και της λαϊκότητας στην ποίησή του δίνει ο Σεφέρης σχεδόν σε όλα τα ποιήματα της εποχής και πρώτ' απ' όλα στο «Ανάμεσα στα κόκκαλα εδώ», ενώ στο «Ένας γέροντας στην ακροποταμιά» παράλληλα και ταυτόχρονα μ' αυτό προωθεί την ιδέα για περισσότερη δημοκρατικοποίηση της τέχνης:

1. Γιώργης Σεφέρης. *Πολιτικό ημερολόγιο*. Α', 25 Νοέμβρη 1935 - 13 Οκτώβρη 1944. Αθήνα 1981, σ. 316.

2. Στρατή Τσίρκας. Η πνευματική αντίσταση στη Μέση Ανατολή. *Επιθεώρηση Τέχνης*. Αντίσταση. Έτος Η', Τόμος ΙΕ'. Μάρτιος - Απρίλιος 1962, αριθ. τεύχους 87 - 88, σ. 498.

3. Γιώργης Σεφέρης. *Μερες Δ'*, σ. 323.

Δε θέλω τίποτε άλλο παρά να μιλήσω απλά, να μου
δοθεί ετούτη η χάρη.

Γιατί και το τραγούδι το φορτώσαμε με τόσες
μουσικές που σιγά σιγά βουλιάζει
και την τέχνη μας τη στολίσουμε τόσο πολύ που
φαγώθηκε από τα μαλάματα το πρόσωπό της
κι' είναι καιρός να πούμε τα λιγοστά μας λόγια γιατί
η ψυχή μας αύριο κάνει πανιά.

Έτσι δεν είναι καθόλου τυχαίο το γεγονός ότι τα ποιήματα αυτής ακριβώς
της συλλογής και περιόδου έχουν φανερό τη σφραγίδα των πολιτικών εξελί-
ξεων τόσο στην Ελλάδα όσο και στη Μέση Ανατολή. Κι εδώ ακριβώς θα
ήθελα να τονίσω μια άλλη διάσταση στίχων του Σεφέρη που εκφράζουν με
μια ζηλευτή ευθύτητα και ποιητική δύναμη την ηθική κατάπτωση και τη
σαπίλα της διπλωματίας της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης:

*Ερχόμαστε απ' την Αραπιά, την Αίγυπτο την
Παλαιστίνη τη Συρία.*

.....
*Ερχόμαστε απ' την άμμο της έρημος απ' τις
θάλασσες του Πρωτέα,
ψυχές μαραγκιασμένες από δημόσιες αμαρτίες,
καθένας κι ένα αξίωμα σαν το πουλί μες στο
κλουβί του.*

*Το βροχερό φθινόπωρο σ' αυτή τη γούβα
κακοφορμίζει την πληγή του καθενός μας
ή αυτό που θα 'λεγες αλλιώς, νέμεση μοίρα
ή μοναχά κακές συνήθειες, δόλο και απάτη,
ή ακόμα ιδιοτέλεια να καρπωθείς το αίμα των
άλλων.*

Εύκολα τρίβεται ο άνθρωπος μες στους πολέμους.

Το τέλος του ίδιου ποιήματος έρχεται να αναιρέσει τη διαπίστωση του
στερνού στίχου του παραθέματος. Γιατί οι ήρωες (ο Σεφέρης μίλησε για
ανθρώπους) δεν τρίβονται στους πολέμους, αλλά αναδεικνύονται:

*Να μιλήσω για ήρωες να μιλήσω για ήρωες:
ο Μιχάλης
που έφυγε μ' ανοιχτές πληγές απ' το νοσοκομείο
ίσως μιλούσε για ήρωες όταν, τη νύχτα εκείνη*

που έσπερνε το ποδάρι του μες στη συσκοτισμένη
 πολιτεία,
 ούρλιαζε ψηλαφώντας τον πόνο μας' «Στα
 σκοτεινά
 πηγαίνουμε, στα σκοτεινά προχωρούμε...»
 Οι ήρωες προχωρούν στα σκοτεινά.

Τονίζω με ιδιαίτερη έμφαση το α' πληθυντικό του ρήματος «ερχόμαστε απ' τις θάλασσες του Πρωτέα» με την παραδοχή συμμετοχής του ποιητή, στο τσούρμο των «μαραγκιασμένων ψυχών» που το χαρακτηρίζει η ιδιοτέλεια να καρπωθεί «το αίμα των άλλων». Κι ακόμα τη γνωστή και ισχυρή συνδήλωση στη συμπεριφορά του μυθικού προσώπου — του Πρωτέα.

Το ποίημα «Μέρες τ' Απρίλη '43» ο Σεφέρης το τελειώνει με τους στίχους:

*Προχωρεί, παραπατώντας, δαχτυλοδειχτούμενος,
 κι ένας πηχτός αγέρας φέρνει γύρα
 σκουπίδια, καβαλίνα, μπόχα και καταλαλιά.*

Ημερομηνία και τόπος σύνθεσης: «Κάιρο- Σάρια Εμάντ ελ Ντιν, 24 Ιουνίου '43». Στις «23 Μάρτη '44» σημειώνει στο ημερολόγιο του: «Μελαγχολία: ιδέα τρίτου καλοκαιριού ανάμεσα σε τούτη την καβαλίνα, αλόγων και πολιτικατζήδων»¹. Μόνο που έξω από την καβαλίνα των πολιτικατζήδων και χωρίς τη στήριξή της δεν εννοούσε τη ζωή του ο Σεφέρης - διπλωμάτης: με την επιστροφή του στην Ελλάδα, μετά από λίγο καιρό, διορίζεται Διευθυντής του πολιτικού γραφείου του αντιβασιλέα, αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού. Θέση που δεν νομίζω να τον τιμά ιδιαίτερα αν πάρουμε υπόψη μας τα παρασκήνια του περιβάλλοντος. «Μαζί δεν κάνουμε και χώρα δεν μπορούμε» που λέει κι ο λαός μας.

Χωριστά όμως από τους «θεατρίνους» και την «καβαλίνα των πολιτικάντηδων» βρίσκεται ο Σεφέρης - ποιητής, ο υμνητής των ηρώων που μαζί με τον Μιγάλη βρίσκεται κι εκείνος που πολεμούσε «απάνω στα ψηλά βουνά» «σε πόλεις κάμπους και βουνά / της λευτεριάς ανοίγω δρόμο, / τον στρώνω βάγια και περνά». Τον τελευταίο τον τραγούδησε τον «Αύγουστο '43», στο Κάιρο.

Μετά το 1955 με 1956 η ελληνική λογοτεχνία πραγματοποίησε μερικά από τα τολμηρότερα επιτεύγματα με ανοίγματα προς την κατεύθυνση του

1. Γιώργος Σεφέρης. *Μέρες Δ'*, σ. 329.

ανθρωπιστικού οράματος του σοσιαλισμού. Η ποίηση είχε όχι μόνο το προβάδισμα σ' αυτήν την πορεία, αλλά και τις μεγαλύτερες κατακτήσεις. Κατά την περίοδο 1956 - 1960 δημοσιεύτηκαν τα συνθετικά ποιήματα *Η σονάτα του σεληνόφωτος* (1956) του Γιάννη Ρίτσου, *Το άξιον εστι...* (1960) του Οδυσσέα Ελύτη και η *Καντάτα για τρία δισεκατομμύρια φωνές* (1960) του Τάσου Λειβαδίτη.

- Ο Γιώργος Σεφέρης από το 1957 ως το 1962 ήταν πρεσβευτής της Ελλάδας στην Αγγλία. Δεν ακολούθησε την κύρια πορεία της ελληνικής λογοτεχνίας, ειδικότερα της ποίησης, σ' αυτά τα λίγα χρόνια. Το 1962 συνταξιοδοτείται κι αποχωρεί από το διπλωματικό σώμα. Το 1963 παίρνει το πρώτο για την Ελλάδα βραβείο Νόμπελ.

Η μεγάλη ώρα για τον Σεφέρη — πολίτη και ποιητή βάρδο — έρχεται λίγο αργότερα, στα χρόνια της χούντας των συνταγματαρχών. 28 Μαρτίου 1969 κάνει την γνωστή «Δήλωση», με την οποία καταδικάζει την πραξικοπηματική αλλαγή του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος γιατί, σύμφωνα με τα λόγια του, «μας έχει επιβληθεί ένα καθεστώς όλως διόλου αντίθετο με τα ιδεώδη για τα οποία πολέμησε ο κόσμος μας και τόσο περίλαμπρα ο λαός μας, στον τελευταίο παγκόσμιο πόλεμο» (υπογρ. δική μου — Γ.Μ.). Στο ίδιο πνεύμα είχε γράψει την «Τετάρτη, 5 Φεβρουαρίου 1969» το ποίημα «Οι γάτες τ' Αη Νικόλα». Σε εντονότερα μαχητικό κι απροκάλυπτα αντιφασιστικό κι αντιστασιακό ύφος τους στίχους «Επί ασπαλάθων» «31 του Μάρτη 1971» που δημοσιεύθηκαν το πρώτο στα *Δεκαοχτώ κείμενα*, 1970 και το δεύτερο στα *Νέα Κείμενα*, 1971. Είναι η πρώτη φορά όταν ο ποιητής Γιώργος Σεφέρης με τον πολιτικό και τον ποιητικό λόγο του καταφέρεται άμεσα κατά των στρατιωτικών που κατέλυσαν τις συνταγματικές ελευθερίες των Ελλήνων και η πράξη του επιδρά άμεσα και αποτελεσματικά στην ευρύτερη συσπείρωση και πολιτική συνεργασία όλων των αντιχουντικών δυνάμεων του τόπου.

Τη μικρή μου αναφορά στο μεγάλο ποιητή και στη μεγαλύτερη κατά τον 20ό αιώνα εποχή 1940 - 1944 τελειώνω με τη συμβουλή του Σεφέρη προς τους μελετητές και τους αναγνώστες της λογοτεχνίας, συμβουλή που δεν θα χάσει ποτέ την επικαιρότητά της: «...είναι κάποτε χρήσιμο να μιλούμε για τα προσωπικά μας συναισθήματα που μας δίνουν τα έργα της τέχνης προτού αρχίσουμε να εκθέτουμε τις κρίσεις μας με τη συμπαράσταση διαφόρων θεωριών, και, καμιά φορά μάλιστα, υποβάλλοντας στον εαυτό μας ιδέες που εκπορεύονται περισσότερο από ανάγκη των θεωριών μας παρά του αντικειμένου που θέλουμε να μελετήσουμε. Είναι χρήσιμο, νομίζω, να έχουμε τίμιες αυτοβιογραφικές πληροφορίες, και για τη συμπεριφορά του εαυτού μας απέναντι σ' ένα έργο, καθώς και της συμπεριφοράς αυτού του έργου απέναντι σ'

εμάς. Γιατί μου έτυχε συχνά στον τόπο μας τούτο το παράξενο, που φαντάζομαι πιο σπάνιο σε χώρες πιο συγκροτημένης αγωγής: να είμαι σύμφωνος θεωρητικά με ορισμένους ανθρώπους και συνάμα οι θεωρίες τους να γίνονται σκόνη μόλις μπουν στη δοκιμασία των πραγμάτων. Ήτοι: α) στην Ελλάδα τις περισσότερες φορές νομίζουμε πως συμφωνούμε. β) Γιατί λησμονούμε ότι το σχολειό για να μάθουμε να εκτιμούμε τα έργα τέχνης είναι τα άλλα έργα τέχνης και τίποτε άλλο...»¹ (υπογρ. δική μου - Γ.Μ.).

Έντεκα χρόνια νωρίτερα ο Μαγιακόφσκι έγραφε περίπου για το ίδιο θέμα: «Με την ποίηση του παρελθόντος δεν υπάρχει λόγος να μαλώνουμε — είναι για μας εκπαιδευτικό υλικό»². Αναφέρομαι στις απόψεις δύο μεγάλων ποιητών του 20ού αιώνα επειδή στις μέρες μας, καθώς νομίζω, παρατηρείται μια αδικαιολόγητη αν όχι υποβάθμιση τουλάχιστο παρασιώπηση των ζωντανών αξιών της μεγάλης ποιητικής κληρονομιάς. Η ποίηση είναι ότι πολυτιμότερο και σημαντικότερο διαθέτουμε ως έθνος όχι μόνο στην αρχαιότητα και το Βυζάντιο, αλλά και στους νεότερους χρόνους. Με δυσκολία θα βρούμε (αν βρούμε) σε άλλη λογοτεχνία του 20ού αιώνα τόσο πολλά και τόσο σημαντικά ονόματα, όσα έχει να παρουσιάσει η Ελλάδα. Ανάμεσά τους βρίσκεται ο ποιητής, ο κριτικός και θεωρητικός της λογοτεχνίας, ο ημερολογιακός συγγραφέας Γιώργος Σεφέρης.

1. Γιώργος Σεφέρης. *Μέρος Γ'*, σ. 88 - 89.

2. Βλαντίμιρ Μαγιακόφσκι. Πώς φτιάχνονται οι σίχοι. Βλ. *Ποίηση και επανάσταση*. Θεμέλιο, 1982, σ. 81.

ΦΩΤΗΣ ΑΓΓΟΥΛΕΣ

(ΤΣΕΣΜΕΣ Μ. ΑΣΙΑΣ 1911 - 1964, ΣΕ ΚΑΡΑΒΙ ΑΠΟ ΠΕΙΡΑΙΑ ΠΡΟΣ ΧΙΟ)

*Το σπαραγμό σου, Ελλάδα μου, ποια νύχτα θα μου κρύψει
ποιος πόνος θα μου πει;*

*Ξεπέρασα τον πόνο πια και τη βαθιά σου θλίψη
κι έφτασα στη σιωπή.*

*Καί στέκω εμπρός σ' ένα σωρό ρημάδια και συντρίμια
κι ούτε μια δέηση να πω μπορώ, ούτε μια βλαστήμια.*

(«Επίλογος»)

Παρόμοιους στίχους μπορούσε να γράψει μόνο ένας ποιητής κι ένας συνεπής αγωνιστής. Η «Ρωμιοσύνη» του Ρίτσου και το «'Αξιον εστί» του Οδυσσέα Ελύτη θα ήταν δύσκολο να είχαν γραφτεί χωρίς παρόμοια πρότυπα ψυχικής έξαρσης, υπομονής, μαχητικής διάθεσης, που τα γέννησε η ιδέα για έναν καλύτερο και δικαιότερο κόσμο. Τα ατσάλωσε το μεγαλειώδες κίνημα της Εθνικής Αντίστασης. Εκείνοι οι άνθρωποι ήξεραν μόνο να δίνουν, να προσφέρουν στο κοινωνικό σύνολο, χωρίς καν τη σκέψη της όποιας ανταπόδοσης, πέρ' από την ισχυρή θέληση για πραγματοποίηση των πανανθρώπινων ιδανικών τους. Άνθρωποι σαν τον Φ.Α.

*Μπήκαν στα σίδερα και στη φωτιά κουβέντιασαν με τα λιθάρια
κεράσανε ρακί το θάνατο στο καύκαλο του παπουλή τους,
στ' Αλώνια τα ίδια αντάμωσαν το Διγενή και στρώθηκαν στο δείπνο
κόβοντας τον καημό στα δυο έτσι που κόβανε στο γόνατο το κριθαρένιο του
καρβέλι.¹*

«Κλείσε στην ψυχή σου την Ελλάδα (ή ό,τι άλλο). Θα νιώσεις να σπαρταρίζει μέσα σου κάθε λογής μεγαλείο και θά'σαι ευτυχισμένος», γράφει ο Σολωμός.² Ο Φ. Α. είχε κλείσει στην ψυχή του και την Ελλάδα κι εκείνο το «ό,τι άλλο»: δεν τα αποχωρίστηκε στη ζωή του παρ' όλο που σ' αυτόν το

1. Γιάννης Ρίτσος. Πολιτικές και Λογοτεχνικές εκδόσεις, 1955, σ. 68.

2. Διονύσιος Σολωμός. Ποιήματα και πεζά. Πολιτικές και Λογοτεχνικές εκδόσεις, 1959, σ. 19.

δρόμο τον παραμόνευαν και τον κυνηγούσαν, μάλιστα με το παραπάνω, οι απόντες των όμορφων αγώνων.

Ο Φ. Α. κατέχει μια ιδιαίτερη θέση στην ευάριθμη σειρά των ποιητών μας στην ελληνική λογοτεχνία, η οποία αρχίζει από τον Ρήγα Βελεστινλή και τον Λορέντζο Μαβίλη και συνεχίζει με τον Οδυσσέα Ελύτη, τον Γιώργο Θεοδοσιάδη, τον Νίκο Εγγονόπουλο, τον Νικηφόρο Βρεττάκο από το 1940 και μετά. Και εννοώ αυτούς που

*Το χέρι τους είναι κολλημένο στο ντουφέκι,
το ντουφέκι είναι συνέχεια του χεριού τους,
το χέρι τους είναι συνέχεια της ψυχής τους —
έχουν στα χείλη τους απάνου το θυμό
κ' έχοννε τον καημό βαθιά - βαθιά στα μάτια τους
σαν ένα αστέρι σε μια γούβα αλάτι.
Όταν σφίγγουν το χέρι ο ήλιος είναι βέβαιος για τον κόσμο,
όταν χαμογελάνε ένα μικρό χελιδόνι φεύγει μές απ' τ' άγρια
γένεια τους (...).
όταν σκοτώνονται η ζωή τραβάει την ανηφόρα με σημαίες
και με ταμπούρα.¹*

Ο Φ. Α. μπήκε στα σίδερα και στη φωτιά από το 1941 και για ολόκληρη τη ζωή του. Για τη σημερινή μας προσέγγιση της ποίησής του μας ενδιαφέρει μόνο η περίοδος 1940 - 45. Σ' αυτά τα δύσκολα χρόνια ο ποιητής πέρασε στην Τουρκία κι από εκεί στη Μέση Ανατολή. Αφού δοκίμασε πολλά, μετά τη γνωστή «επανάσταση του στρατού» (χαρακτηρισμός του Σεφέρη), βαριά άρρωστο τον απολύουν Άγγλοι και εξόριστη κυβέρνηση, επιστρέφει στην Ελλάδα και τη Χίο, όπου τον περίμενε η ίδια μεταχείριση: δικάζεται σε 12 χρόνια ειρική κι αφού συμπληρώσει τα 2/3 της ποινής, αποφυλακίζεται το 1956 από την Κέρκυρα. Ο ποιητής, συμφωνεί ο Σεφέρης, «δεν είναι της εποχής του, είναι αυτός ο ίδιος η εποχή του», για να συνεχίσει λίγο πιο κάτω: «Είμαστε όλοι κληρωτοί της εποχής μας», «από την караβάνα της θρεφμάσπε»². Τα τραγικά γεγονότα της εποχής αποτέλεσαν και τη θεματογραφία των στίχων του: οι εξομολογητικοί χαρακτήρα αποκαλύψεις του αιχμαλωτίζουν με την ειλικρίνειά τους, πράγμα όχι και τόσο συνηθισμένο για τους ομότεχνους του Φ. Α. Αν και μερικές από τις αποκαλύψεις του αδικούν τον ίδιο, θέλω να πω την ποίησή του:

1. Γιάννης Ρίτσος, ο.π. π. σ. 65 - 66.

2. Γιώργος Σεφέρης. «Η Τέχνη και η εποχή». Δοκίμης. Πρώτος, τόμος, Ίκαρος 1984, σ. 266.

«Τα περισσότερα απ' αυτά τα ποιήματα τυπωθήκανε σε βιβλίο ή δημοσιευθήκανε σε εφημερίδες και περιοδικά. Σήμερα τα συμμαζέψα όλα και τα τυπώνω σε τούτη τη συλλογή, να υπάρχουν. Δεν το κάνω για να σας δείξω την τέχνη μου. Και μοναχοί σας θα δείτε πως μερικά απ' αυτά τα ποιήματα, δεν αντέχουν. Σας βεβαιώνω όμως περισσότερο αφ' την τέχνη τους αγαπώ τις στιγμές που τα δημιούργησαν, τη ζωή που υφάνθηκε μέσα τους, με τις χαρές και τις λύπες της, τις συμφορές της και τις ελπίδες. Η ζωή αυτή, πέρασε. Η εποχή μας ήταν ταραχμένη. Σήμερα, συμμαζεύοντας τα ποιήματά μου, μου φαίνεται πως γυρίζω ανάμεσα στα χαλάσματα κάποιας έρημης χώρας και συμμαζεύω τα τελευταία απομεινάρια». ¹ Κάνοντας λόγο για «τον Αγαπημένο Λαό της πατρίδας» του, ο Φ. Α., αν και συνεχίζει τη συζήτηση για ίδια πρόσωπα και πράγματα, τώρα τα λεγόμενά του προεκτείνονται και προς τον ίδιο και το δικό του τραγούδι: «Πεντέξι παινέματα μόνο, λίγα τραγούδια κι ένα - δυο μοιρολόγια απ' αυτό το βιβλίο, θαρρώ, πως ζυγίζουν μια δόξα. Μα εγώ δε ζητούσα αυτό. Δε ζητούσα το φωτοστέφανο, που θα 'πρεπε να σκεπάσει το άλλο στεφάνι του μάρτυρα, για να κρύψει τ' αγκάθια που μάτωσαν την όμορφη κεφαλή της Πατρίδας μου!... Ζητούσα, σας είπα, να ξαναζήσω μιαν ώρα με το καλό το γλυκό της τραγουδιστή, και το πέτυχα. Νομίσετέ με, ευτυχισμένο». ²

Τη μικρή παρουσίαση σημαντικών ποιημάτων του Φ. Α., σημαντικών όχι μόνο για τη διάσωση, αλλά και για την ποιητική ενσάρκωση των στιγμών που τα δημιούργησαν, για «τη ζωή που υφάνθηκε μέσα τους, με τις χαρές και τις λύπες της, τις συμφορές της και τις ελπίδες», την οργανώνω κατά το παρακάτω σχήμα: σχολιάζω τους στίχους του Φ. Α. και μόνο μετά, στο Παράρτημα, δίνω ένα δείγμα — ένα σύντομο ανθολόγιο με στίχους από την εποχή που εξετάζουμε. Με πολύ λίγες παραβιάσεις. Θέλησα να αφήσω τον ίδιο να μιλήσει με τους αναγνώστες του — μέσα από τους στίχους του. Γιατί είμαι σίγουρος ότι η ποίησή του θα βρει τη δέουσα ανταπόκριση, θα συγκινήσει αισθητικά και θα προβληματίσει εννοιολογικά - πατριωτικά και εμπιστευτικά με τους τόνους της πολύ ανθρώπινης εξομολόγησής της. Η ειλικρίνεια, η συνειδητή επιλογή αποκάλυψης όλης της αλήθειας που την ανάγει (και είναι) σε αλήθεια της εποχής, είναι ανάμεσα στα κύρια χαρακτηριστικά της ιδιοσυγκρασίας ανθρώπου και ποιητή. Καμιά επιτήδευση ή ηθοποιία, ακόμα και με τη θετική έννοια της λέξης, δε θα συναντήσουμε ούτε στην καθημερινή συμπεριφορά κι ούτε στους στίχους του. Έχουμε από κείνες τις σπάνιες και πολύ όμορφες περιπτώσεις συνέπειας λόγου και πράξης. Η

1. Γιώργης Σιδέρης. «Φώτης Αγγουλές», κέδρος 1976, 2. 208.

2. 'Ο.π.π.

ευκολία της δημόσιας εξομολόγησης απορρέει ακριβώς απ' αυτήν τη συνέπεια, την αρμονική συνύπαρξη καθημερινής ζωής, σκέψης και στίχων.

Μπορούμε να ξεχωρίσουμε μερικές θεματικές ενότητες στο έργο του, περιοριζόμενοι, βέβαια, στα ποιήματα της εποχής. Αν και ολόκληρη η ποίησή του, της μεταπολεμικής περιόδου, συνδιαλέγεται ανελλιπώς με τις πλούσιες εμπειρίες και τις ψυχικές εξάρσεις του αγώνα και εμπνέεται απ' αυτές. Σε τελική ανάλυση η επανάσταση του ελληνικού στρατού στη Μέση Ανατολή είναι η προέκταση και η ακτινοβολία της ΕΑΜικής Αντίστασης στην Ελλάδα, αλλά και του αντιφασιστικού πολέμου στην Ευρώπη και σ' ολόκληρο τον κόσμο. Παράδειγμα αυτής της νομοτελειακής σχέσης ανάμεσα στα ιστορικά δρώμενα της εποχής και στην ποίησή του αποτελεί ένα από τα γνωστότερα ποιήματα του Φ. Α. με τον τίτλο «Το στίγμα. «Γράφτηκε για ένα νεαρό φασίστα που βρέθηκε σκοτωμένος σε μια ρούσικη χιονισμένη στέπα». Μερικοί στίχοι:

Ξανθὲ φοινιά, τι σ' ἔφερε σ' αυτήν ἐδώ τη στέπα;

.....
Ποιος σ' ἔβλαψε τόσο μακριά; Ποιον ξέρεις; Ποιος σε ξέρει
ἐδώ πον χρόνια ἐμόχτησε το εργατικὸ το χέρι
να χτίσει την καλύβα του και μια ζωὴ να φτιάξει;

.....
Τώρα φωλιάζουν στο ἄσαρκο κρανίο σου σκοτάδια.
Κι απ' της φυλῆς τα ὄνειρα εἶν' ἡ ψυχὴ σου ἄδεια.
Κι ἴσως μια μάνα, ἕνα παιδί κάπου να περιμένει
μα εσύ θα μείνεις πάντοτε ξένος σε χώρα ξένη.
Κι ἡ μνήμη σου, πον της ζωῆς το νόημα θα λερώνει,
θα ἴναι ἕνα στίγμα, ἕνας λεκὲς, μες στο κατάσπρο χιόνι.¹

Και μόνο το γεγονός ότι παρόμοιοι στίχοι θυμίζουν ἔμμεσα (ἴσως ὄχι και τόσο ἔμμεσα) σημερινές περιπέτειες και προκαλούν ιστορικούς και αισθητικούς παραλληλισμούς (Φλεβάρης - Απρίλης 2003), συνηγορεῖ υπέρ της ποίησης του Φ. Α., μισς ποίησης εκ των πραγμάτων με προεκτάσεις προς το μέλλον, να φωτίζουν συμπεριφορές αλαζονείας, αλλά και κατάληξης, επομένως μιας ποίησης, ἡ οποία ἐμπεριέχει το στοιχείο της διαχρονικότητας στην ιστορία και την ποίηση. Θα ἴρβει ἡ μέρα που οι σημερινοὶ εἰσβολεῖς και κατακτητὲς θα εγκαταλείψουν το Ιράκ, ἐνὼ στην ἐρημὸ του θα μείνουν στίγματα, λεκέδες και το αἷμα θα λερώνει την καθαρὴ ἄμμο.

1. Η ελληνική Ποίηση ἀπυλογημένη. Μάρκον Λυγέρη κ.α. τόμος II. Νέοι χρόνοι. Αθήνα 1959, σ. 746, 747.

Μερικοί, πιθανόν, να μέμφονται τους στίχους του Φ. Α., επειδή ρέουν σχεδόν άμεσα από την αντικειμενική πραγματικότητα, εκφράζοντας ποιητικά τη σχέση της με το λυρικό πρόσωπο που πάσχει, αλλά και ελπίζει. Επικαλούμαι άποψη του Σεφέρη από το άρθρο του «Μια σκηνοθεσία για την "Κίχλη"»: «Η δουλειά μου δεν είναι οι αφηρημένες ιδέες, αλλά ν' ακούω τι μου λένε τα πράγματα του κόσμου, να κοιτάξω πώς συμπλέκονται με την ψυχή μου και με το σώμα μου, και να τα εκφράζω [...]. Στην Αλεξάνδρεια, ύστερ' από τη συμφορά της Κρήτης, στα '41, βρήκα στο βιβλίο ενός φίλου, και τα σημείωσα τούτα τα πολύ αξιοπρόσεχτα λόγια στον Έκερμαν: «Μπορείτε να είστε βέβαιος πως το ανθρώπινο πνεύμα, μόλις πάψει ν' ασχολείται με τον εξωτερικό κόσμο, υποχωρεί ή διαλύεται... Οι καιροί μας είναι καιροί παρακμής: αποστρέφονται τα πράγματα. Γίνονται όλο και πιο υποκειμενικοί». Θα ήθελα, αν είχα την άδεια, να επιμείνω και να παρακινήσω τους νέους ποιητές που πνίγονται μέσα στα σύννεφα, να στοχαστούν αυτά τα λόγια». Να επιμείνω λίγο ακόμα με κρίσεις του Σεφέρη: «Ο δεσμός του ποιητή με την εποχή του δεν είναι ο διανοητικός ή και ο αισθηματικός ακόμη δεσμός που συνδέει τους ανθρώπους σε μια πολιτική διαδήλωση, αλλά ένας ομφάλιος λώρος, όπως το έμβρυο με τη μητέρα του, ένας δεσμός καθαρά βιολογικός.

Είμαστε όλοι κληρωτοί της εποχής μας»²

Να σημειώσω μόνο ότι παρόμοιοι προβληματισμοί εμφανίζονται με πλήρη σαφήνεια κι ακρίβεια στη διατύπωση το Μάιο του 1944, στο Κάιρο, στην αλληλογραφία Σεφέρη - Μαλάνου, όπου ο ποιητής υπογραμμίζει: «Η διαφορά μας, αν θέλεις, είναι λ.χ. στους τίτλους των βιβλίων μας. Εσύ έγραψες «Ρόδα Θαλάμου» εγώ έγραψα «Ημερολόγιο Καταστρώματος»³.

Επομένως, είναι εντελώς φυσιολογικό για την ποίηση, ότι στο έργο του Φ. Α., της περιόδου 1940 - 45, περίοπτη θέση να κατέχουν θέματα από τους περιορισμούς και τα βασανιστήρια στα στρατόπεδα συγκέντρωσης στη Μέση Ανατολή. Τα διαφορετικά θέματα καλύπτουν και διαφορετικές πλευρές του συνολικού ζητήματος: αρχίζουν από την περιγραφή των συνθηκών κράτησης και τελειώνουν συνήθως με την εκδήλωση του πόνου και μιας ανθρωπιάς, γεμάτης με τρυφερότητα και τολμηρά ανοίγματα στην ελπίδα (ποιήματα «Αν...», «Σταθείτε», «'Ωρα καλή», «Ακόμα» κ.ά.). Στο ποίημα «37 και 3'» η αρρώστια της φυματίωσης παίρνει συμπαντικές διαστάσεις και συνδέεται άρρητα με την ανίατη κατάσταση της κοινωνίας («που πεθαίνει»). Στο «Ακόμα», τα πάθη του και τα πάθη των συναθρώπων του ταυτίζονται με

1. Γιώργος Σεφέρης. Δοκιμές. Δεύτερος τόμος, Ίκαρος, 1981, σ. 50.

2. Γιώργος Σεφέρης. Δοκιμές. Τόμος πρώτος... σ. 266.

3. Γιώργος Σεφέρης. Τ. Μαλάνου. Αλληλογραφία... σ. 238.

το θείο δράμα του Χριστού, το οποίο συνεχίζεται 20 αιώνες, ενώ στους τελευταίους στίχους στο δράμα συμμετέχει και η φύση. Αλλά το δράμα δεν παραμορφώνει τη φωνή: της προσδίδει επιπρόσθετο βάθος και χαμηλούς τόνους, στοιχείο που χαρακτηρίζει ολόκληρη την ποίηση του Φ. Α.

Σε στίχους όπως «Πάνω απ' το τέμενος του Ομάρ», «Βηθλεέμ», «Τις ομορφιές μιας άνεφης ποτέ δεν είδαν δύσης», «Ένας πύργος» κ.ά. ο ποιητής κοινωνεί τους αναγνώστες του με εικόνες και σύμβολα της περιοχής που είναι από τις πιο χαρακτηριστικές, χωρίς να τον παρασέρνει η χρήση του εξωτικού στοιχείου που εύκολα μπορεί να καταλήξει στην κατάχρηση. Σε ποιήματα του Φ. Α., που είναι γραμμένα και δημοσιευμένα στη Μέση Ανατολή, αναγνωρίζουμε συχνά μια τυπολογική συγγένεια με στίχους του Σεφέρη και, καθώς φαίνεται, χωρίς τη διαμεσολάβηση ποιητικών δανειών και καλλιτεχνικών αλληλεπιδράσεων. Έχω υπόψη μου στίχους του Α. όπως «Τραγουδούν οι φλογέρες των σκελετών, / τις τελευταίες λαχτάρεις / των σκοτωμένων», «Σε λίγο που θα ξεγυμνωθείτε / από τη σαρκική σας μιζέρια / θα σας κάμω φλογέρες / στο φιλντισένιο μου πύργο». Βρίσκω ένα διάλογο ανάμεσα σε στίχους του ποιήματος που αρχίζει με το δίστιχο «Ω, να 'σαστε κι εσείς μαζί / πατριδοπουλητάδες» και «Ιερουσαλήμ» με πολλές σχέψεις του Σεφέρη από τα «Ημερολόγια» και τις «Μέρες» των ίδιων χρόνων, αλλά ακόμη και με στίχους του, όπως π.χ., από το γνωστό και σημαντικό σε βάθος και τόλμη αποκάλυψης με την ονομασία «Τελευταίος σταθμός», και πιο συγκεκριμένα:

Ερχόμαστε απ' την Αραβιά, την Αίγυπτο την Παλαιστίνη τη Συρία.

.....

*Ερχόμαστε απ' την άμμο της έρημος απ' τις θάλασσες του Πρωτέα,
ψυχές μαραγκιασμένες από δημόσιες αμαρτίες,
καθένας κι' ένα αξίωμα σαν το πουλί μες στο κλονβί του.*

Κι αυτή η νομενκλατούρα, οι διπλωμάτες, στους οποίους συμπεριλαμβάνει και τον εαυτό του ο Σεφέρης («ερχόμαστε»), επέστρεψε στην απελευθερωμένη Αθήνα να κυβερνήσει (και «οι ψυχές μαραγκιασμένες από δημόσιες υπηρεσίες» κυβέρνησαν) την κατακαυμένη Ελλάδα:

*Δυστυχισμένε μου λαέ, καλέ κι αγαπημένε,
πάντοτ' ευκολοπίστευτε και πάντα προδομένε. (Δ. Σολωμός)*

Θέλω να επισημάνω μια ιδιομορφία, κοινή για την ποίηση και την ειδικά καλλιεργημένη πεζογραφία: τη σχέση μουσικής και ποίησης. Ο Κώστας Βάρναλης, σε άρθρο του στον τόμο «Αισθητικά - Κριτικά Β'», σπρώχνει

τη ίδια άποψη εν μέρει προς τα άκρα, δημιουργώντας τη φαινομενική εντύπωση του παραλόγου ή, τουλάχιστον, μιας παρατραβηγμένης υπερβολής. «Ο στίχος γράφει' όχι με την πένα ή με τη σκέψη παρά με τ' αφτί»¹. Το να διατυπώνει την άποψη αυτή ένας μαέστρος κι ένας βιρτουόζος της ηχητικής και ρυθμικής οργάνωσης των στίχων είναι κατανοητό. Το να επαναλαμβάνει σχεδόν τα ίδια ο ποιητής που καλλιέργησε με απaráμιλλη δεξιοτεχνία τον ελεύθερο στίχο, και εννοώ τον Γιώργο Σεφέρη, είναι κάτι ως ένα βαθμό, δύσκολο να το περιμένει κανείς. «Την ποίηση, από την τεχνική άποψη, θα την έλεγα: ο «αρμονικός λόγος», τονίζοντας όσο μπορώ τη λέξη αρμονικός, με την έννοια του σύνδεσμου, του ειρμού, της αντιστοιχίας, της αντίθεσης της μιας ιδέας με την άλλη, του ενός και του άλλου ήχου, της μιας και της άλλης εικόνας, της μιας και της άλλης συγκίνησης. Κάποτε μίλησα για ποιητικό αφτί. Εννοούσα: το αφτί που μπορεί να ξεχωρίσει τέτοια πράγματα.

[...] Κατά γενικό κανόνα, στην Ελλάδα, ακούμε λιγότερα από ό,τι θα περίμενε κανείς, από έναν ασκημένο ακροατή ποιημάτων. Σ' αυτό, νομίζω, πρέπει να αποδοθούν, πριν απ' όλα, τα πολύ χοντρά παραστρατήματα που βλέπουμε κάθε τόσο στις ποιητικές κρίσεις. Όπως κι αν είναι, χρειάζεται αφτί για ν' ακούσουμε τα ποιήματα. Τα άλλα είναι χριστουγεννιάτικες κουβέντες...»² Προσωπικά με το αφτί ακούω, θέλω να πω: διαβάζω φωναχτά όχι μόνο τα ποιήματα του Σεφέρη, αλλά και τα πεζά κείμενα των «Δοκιμών» του. Με το αφτί διαβάζω και τα «Αισθητικά - Κριτικά» του Βάρναλη, το «Εν λευκώ» του Ελύτη κι ιδιαίτερα τα «Αναγνώσματά» του από το «Άξιον εστί». Το ίδιο και τα λιγοστά (τι κρίμα που μας άφησε λίγα) δοκιμιακά κείμενα του Ρίτσου, της ίδιας ρυθμικής τακτοποίησης, και όλα, όσα οι συγγραφείς τους καλλιεργούν ρυθμικά το γραπτό και τον προφορικό λόγο. Μ' ανοιχτά τ' αφτιά προσώπου και ψυχής διαβάζω φωναχτά, χωρίς καμιά βιασύνη το κείμενο του Μανώλη Αναγνωστάκη «Περί διαλόγου κ.λπ.» από τα «Αντιδογματικά» του, όπως και όλο αυτό το βιβλίο, επειδή νιώθω και συμφωνώ:

«Σας πρόκειεσ πρέπει να καρφώνονται οι λέξεις

Να μην τις παίρνει ο άνεμος»³.

1. Κώστα Βάρναλη. Αισθητικά - Κριτικά Β', «κέδρος» 1958, σ. 188.

2. Γιώργος Σεφέρης. Δοκιμές. Δεύτερος τόμος... σ. 53 - 54, 54.

3. Μανώλης Αναγνωστάκης. «Ποιητική». («Ο Στίχος, «Τα Ποιήματα». 1941-1971. Θεσ/νίκη 1971, σ. 121. Βλ. και τον «Διάλογο» του Σολωμού. «Έλαβα πάντα τη δυστυχία να στοχάζομαι με τον Σωκράτη τες λέξεις ωσάν τες σφυριές. Το αυτί σου πυθαγρίζει στις παλαιές, το δικό μου και του γένους στις τωρινές. (αραιώση δική μου.- Γ.Μ.). (Πολιτικές και Λογοτεχνικές εκδόσεις, 1959, σ. 244.

Η ποίηση του Φώτη Αγγουλέ, τόσο οι στίχοι με τη μεγαλύτερη ρυθμική ποιότητα, όσο και οι χαλαρότεροι που πλησιάζουν στον ελευθερωμένο ή, ακόμα και τον ελεύθερο στίχο, είναι γραμμένοι με τ' αφτί για ν' ακούγονται οι ρυθμοί και το βαθύτερο νόημα ποίησης και ζωής. Με το αφτί πρέπει και να διαβάζονται οι στίχοι του, φωναχτά, αναπαράγοντας ή και δημιουργώντας το μουσικό βηματισμό τους. Συνειδητοποιώντας καθ' οδόν, ότι έχει να κάνει με μια φωνή χαμηλών τόνων, γιατί μόνο έτσι ενσαρκώνεται ποιητικά το ανθρώπινο δράμα και η κοινωνική τραγωδία.

Κι ένα τελευταίο θέμα. Φαντάζομαι, ότι μόνο ο Φώτης Αγγουλέ, ο πονεμένος και κυνηγημένος άνθρωπος τ ο υ λ α ο ύ , ο αγωνιστής που αισθάνεται την ειλικρίνεια του άλλου από το σφίξιμο και την αφή του χεριού, ένας ποιητής, κι ας μη λογίζεται ανάμεσα στους μεγάλους, μπορούσε να γράψει τα ποιήματα «Γιες» και «Μπάιρον», κι ας δεινοπάθησε κι εκείνος και η Ελλάδα από την αποικιοκρατική Αγγλία του Τσόρτσιλ, παλιά, όταν γράφονταν αυτοί οι στίχοι, αλλά και λίγο αργότερα, εμπνευσμένοι από τα καλά λόγια ενός Άγγλου στρατιώτη για τους Έλληνες πατριώτες που του έσωσαν τη ζωή, και μόλις επέστρεφε από την κατεχόμενη χώρα μας, σφίγγοντας θερμά το χέρι του ποιητή, όταν έμαθε ότι είναι Έλληνας:

*Τώρα που βάρβαροι οι δικοί σου
μας τυραγνούν, τι να τους πούμε;
Κοίταξε, απ' έξω μας φρουρούνε
διπλοφρουροί.*

Οι ρυθμοί των στίχων χορεύουν στους μουσικούς σκοπούς της ειλικρίνειας, της ανθρωπιάς και της καλοσύνης, κι ας είναι πικρή, πολύ στυφή η αλήθεια. Οι Άγγλοι, μόλις εκδιώχτηκαν οι χιτλερικοί από τη Βόρεια Αφρική όχι χωρίς την παλικαριά και των εκεί Ελλήνων στρατιωτών, και πριν πατήσει ακόμα το πεταλωμένο ποδάρι τους στα ιερά χώματα της πατρίδας μας, προειδοποιούσαν στη Μέση Ανατολή πώς ακριβώς ήθελαν τους Έλληνες αντιστασιακούς και τους ηρωικούς πολεμιστές κατά των δυνάμεων του άξονα: «συμμάχους» κάτω από τις αυστηρές και μοναρχικόπνευστες διαταγές τους. Για όσους δεν έλεγαν να συμμορφωθούν, όπως ο Αγγουλέ και οι ομοϊδεάτες του, έστηναν στρατόπεδα συγκέντρωσης και θανάτου μέσα στην έρημο της Αφρικής (στη Μέση Ανατολή), κι αργότερα στον ίδιο τον τόπο μας, με την ιδιότητα των νέων εισβολέων και κατακτητών στην ανυπότακτη κι αντάρτισσα Ελλάδα.

ΣΕΦΕΡΗΣ - ΑΓΓΟΥΛΕΣ: ΒΙΟΙ ΠΑΡΑΛΛΗΛΟΙ
Μ. ΑΣΙΑ - ΕΛΛΑΔΑ - ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ - ΕΛΛΑΔΑ

ΠΟΙΗΣΗ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΕΦΕΡΗΣ

Ο Γιώργος Σεφέρης (1900 - 1971), ο διεθνώς αναγνωρισμένος ποιητής, τιμήθηκε με το πρώτο Βραβείο Νόμπελ στην ελληνική λογοτεχνία. Ο διπλωμάτης που μισούσε τους συναδέλφους - συνεργάτες του στο ΥΠΕΞ, συμβιβαζόταν κι ανέβαινε στην υπηρεσιακή κλίμακα. Ως τα τελευταία χρόνια του διστακτικός, αναποφάσιτος, ζυγίζοντας τα υπέρ και τα κατά των λόγων και των πράξεών του. Με τις προσωρινές πατριωτικές εξάρσεις, μόνο στα λόγια που αμέσως μετά έδιναν τη θέση τους στις επιλογές της περισσότερης δυνατής σιγουριάς και βολής. Με άγρυπνο μάτι και με γνώση παρακολουθούσε τις πολιτικές, στρατιωτικές και διπλωματικές εξελίξεις κι ανάλογα συμπεριφέρεται. Κεντρική επιδίωξη να μην μείνει ποτέ "εκτός νυμφώνος".

Γιος του Στυλιανού Σεφεριάδη, καθηγητή Διεθνούς Δικαίου στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, ο Σεφέρης με νομικές σπουδές στο Παρίσι, ενώ από το 1926 εργάζεται στο ΥΠΕΞ: ακόλουθος, υποπρόξενος, πρόξενος, Διευθυντής του πολιτικού γραφείου του Αρχιεπισκόπου κι Αντιβασιλέα Δαμασκηνού, σύμβουλος πρεσβείας, πρεσβευτής. Από τη θέση αυτή συνταξιοδοτήθηκε.

Το Μάρτη του 1969, μετά από επίμονες και έντονες πιέσεις του στενού φιλικού περιβάλλοντός του συντάσσει και δίνει στη δημοσιότητα τη γνωστή και βαθυστόχαστη Δήλωση κατά του δικτατορικού καθεστώτος, η οποία είχε πανεθνική και διεθνή απήχηση. Οι «μαύροι συνταγματάρχες» δεν τον ενόχλησαν. Γράφει και δημοσιεύει δύο από τα τολμηρότερα και αξιόλογα ποιήματα με τον τίτλο «Οι Γάτες τ' Αη Νικόλα» και «Επί ασπαλάθων», στίχοι πολιτικοί, αντιφασιστικοί, πατριωτικοί συμβολικού και διδακτικού χαρακτήρα. Γεγονότα και μνείες του παρελθόντος εκσυγχρονίζονται και αποκτούν διαχρονική ισχύ.

ΦΩΤΗΣ ΑΓΓΟΥΛΕΣ

Ο Φώτης Αγγουλές (1911 - 1964), ο ελάχιστων ποιητής με τη χαμηλή φωνή κι αρκετά σταθερή στους χώρους της τέχνης του λόγου μέσα από τα καλύτερα κείμενά του. Ο άνθρωπος με τη συνέπεια στην καθημερινή ζωή,

ιδιαίτερα στις κρίσιμες μέρες, ο σχεδόν αγράμματος: άλλοι τον θέλουν να τελειώνει τη Β' κι άλλοι τη Δ' δημοτικού. Δημοσιευμένο χειρόγραφο γράμμα του παρουσιάζει τον ποιητή αρκετά προχωρημένο σε ζητήματα ορθογραφίας της ελληνικής γλώσσας. Γιος φτωχού ψαρά, ψαράς κι ο ίδιος, γεννήθηκε στον Τσεσμέ της Μ. Ασίας. Μετά την καταστροφή πέρασε στη Χίο. Αργότερα ανοίγει τυπογραφείο όπου τυπώνει το περιοδικό «Το Νησί μας» και τη σατιρική εφημερίδα «Μιχαλού». Δημοσιεύει ποιήματα. Το 1941 πέρασε στην Τουρκία, καταλήγοντας στη Μ. Ανατολή. Ως το 1944 διευθύνει το στρατιωτικό περιοδικό «ΕΛΛΑΣ» που εκδίδεται στο τυπογραφείο του πατριαρχείου Ιεροσολύμων. Το 1942 μετατίθεται στο Κάιρο. Γνωρίζεται με τον Σεφέρη. Τον Αύγουστο του 1944 οι αγγλικές αρχές τον εξόρισαν στην Ασμάρα. Κλείστηκε φυλακή και απομόνωση στην Παλαιστίνη και την Αίγυπτο, αργότερα στο Ντεκαμερέ. Άρρωστος μεταφέρθηκε στο νοσοκομείο Μαϊχαμπάρ. Απολύθηκε το 1945 και επέστρεψε στο νησί του. Αργότερα εκτοπίστηκε και βασανίστηκε σε: Γιούρα, Μακρόνησο, Σύρο, Ναύπλιο, Βούρλα, Κεφαλονιά, Αλικαρνασσό Κρήτης, Άγιο Παύλο και Κέρκυρα. Το 1942 στο Κάιρο ο Αγγου-λές είχε παντρευτεί την ελληνικής καταγωγής Έλλη Κυριαζή, δασκάλα των Γαλλικών, αλλά της απαγόρευσαν να ακολουθήσει το σύζυγό της στην Ελλάδα.

ΜΙΚΡΟ ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ

ΣΙΩΠΗ

Ἄλθθεια, πρέπει νά μιλῶ σιγά, νά σεβαστῶ
τήν ἡσυχία τῶν ἄρρωστων συντρόφων πού κοιμοῦνται,
νά μήν ξυπνοῦνε καί θυμοῦνται,
νά μήν θυμοῦνται καί ξυπνοῦν οἱ βραδινές τους ἔννοιες,
μέσα σ' αὐτό τό πρόχειρο Νοσοκομεῖο, τό κλειστό
μέ σερπαντίνες συρματένιες.

ΑΚΟΜΑ

Μ' ἄνθια τόν κόσμο ἄς ραίνουμε γαλάζια καί τριανταφυλλιά
οἱ ζακαράντες π' ἄνθισαν ξανά στό Μαάντι.
Στενεύει ὁ κόσμος. Πλάταινε τήν Κόλασή σου Δάντη.
Ἄκόμα, δέν ἐτέλειωσε Χριστέ, τό θεῖο σου δράμα.
Στῶν φύλλων τά θροῖσματα καί στῶν ἀνέμων τά βιολιά,
ἀκούω μιᾶς μάνας τό λυγμό, κι ἐνός παιδιοῦ τό κλάμα.
Μά ποῦνε ἡ ἀγάπη; Πνίγηκε στό μῖσος καί στό ψέμα
καί στό κελί μου φτάνουνε σπαρακτικές κραυγές
καί οἱ παπαροῦνες ἔγιναν ἕνα μπουκέτο ἀπό πληγές
καί στάζον αἷμα...

* * *

Πάνω ἀφ' τό τέμενος τοῦ Ὁμάρ
στήν βραδινή τήν προσευχή του
παρακαλεῖ γιά τούς πιστούς ὁ Σέχας τοῦ Ἀλλάχ,
κι εἶναι γεμάτη ἀνθρώπινο παράπονο ἡ φωνή του.

.....

ΒΗΘΛΕΕΜ

Κράνη καί τάνκς τῆς Βηθλεέμ ἐγιόμισαν οἱ δρόμοι.
Ὡ μάγοι, πού σᾶς ὀδηγεῖ τ' ἀστέρι ἀφ' τήν Ἀνατολή,
κι ὡς λύκαινα σᾶς ἀκλουθᾶ μαύρη τοῦ Ἡρώδη ἡ γνώμη
στό γυρισμό σας φέρτε μου δάκρυ ἀγνό ἀπό σκλάβο,
φέτος δέν γεύτηκα χαρά, καί νήστεψα, να μεταλάβω.

ΝΕΦΑΣΙΤ

Τις όμορφιές μιᾶς ἀνεφης ποτέ δέν εἶδαν δύσης
 στό Νεφασίτ πού μιὰ βαριά τό πνίγει πάντα δμίχλη
 "Ἡλιε νά βγεῖς, ἥλιε νά βγεῖς, νά τούς ζεστοκοπήσεις.
 Ἐπ' τῶν τενεκεθένιων τους σπιτιῶν, τά ὑγρά τά βάρη
 σοῦ δέονται οἱ χαμπέσηδες: «πρόβαλε πιά, κι ἀνθορροοῦν
 οἱ ἀγάβες οἱ πετᾶχρονες, τά τελευταῖα τους ἀνθη».

ΕΡΗΜΙΑ

Καθώς βραδιάζει κι ἀργοσβοῦν τά σχήματα τῶν βράχων
 σκέφτομαι στό Ντεκαμερέ τί θά μᾶς εἶχε μείνει,
 ἀν δέν ἐτάραζε συχνά τή βραδινή γαλήνη,
 μιὰ θρηνωδία τριζονιῶν, μιὰ συμφωνία βατράχων.

37 ΚΑΙ 3'

37 καί 3'.

Τά δέκατα τοῦ πυρετοῦ μου τ' ἀγαπῶ.
 Εἶναι γεμάτα ἀπό ἕναν κόσμο πού πεθαίνει,
 εἶναι γεμάτα ἀπό ἕναν πόνο ἀνθρωπινό.

37 καί 7' κι ὁ πυρετός μου, ὄλο καί πιότερο ἀνεβαίνει
 ἀπό μιὰ δύναμη κρυφή,
 κι ὁ κόσμος πού πεθαίνει παίρνει
 τήν πιό του ἀληθινή μορφή.

37 καί 7'. Δέν θά μπορούσε δέκατα νά μὴν ἔχει ὁ πυρετός;
 37 καί 7'. Δέν θά μπορούσε πιό δίκαια νάτανε ἡ ζωή,
 πού στένεψε κι ἔγινε κλίση στή δίνη ἑνός φθισιατρελοῦ;
 Τί κέρδισε ἀφ' τή στέρησή μου ἡ μαύρη μούχλα ἑνός ταμείου;

37 καί 7'

Κι ὁ πυρετός μου π' ὄλο καί πιότερο ἀνεβαίνει,
 μιὰ σπῖθα θάθελα νά γένει
 στό νοῦ τοῦ ἀδικημένου κόσμου.

Χιονίζει

Στήν κεντημένη ποδιά σου τινάζει
 τόν ἄσπρον ἀνθῶνα του ὁ χειμῶνας
 καί κρουσταλλιάζουν στ' ἀκροβελόνια τῶν πεύκων
 τοῦ Καταμόνας

σκουριάζει τό ἄφωνο πολυβόλο
καί δίπλα στό ἄχρηστο τάνγκ
ἢ ἐρπύστρια πεταμένη φαντάζει
σάν μιά ξεχαρβαλωμένη μασέλα
πού δέν θά ξαναδαγκώσει
ποτέ.

Τριγύρω ὁ τόπος
εἶναι σπαρμένος μέ κόκαλα
καί ὁ ἀγέρας
καθώς μετακινεῖ τίς ἀμμοστιβάδες
ξεθάβει τούς σκοτωμένους
γιά νά τούς δείξει τόν ἥλιο.

Γι' αὐτό δέν ἐγύρευα φίλντισι.
Κι ἔλεα στούς πνιγμένους
πού ξέπεφταν στ' ἀκρογιάλια μας:
«Καλῶς ἦλθατε Σιωπηλοί.
Σέ λίγο πού θά ξεγυμνωθεῖτε
ἀπό τή σαρκινή σας μιζέρια
θά σᾶς κάμω φλογέρες
στό φίλντισένιο μου πύργο».

Καί μάζενα κάθε νύχτα
τούς σκελετούς ἀφ' τήν ἔρημο
καί τούς ἔχτιζα
καί τούς ἔχτιζα
ν' ἀνεβαίνει ὁ πύργος.

Τώρα καθὼς περνᾷ ὁ Σιμόν,
ἀφουγκραστεῖτε, ἀφουγκραστεῖτε...
Τραγουδοῦν οἱ φλογέρες τῶν σκελετῶν,
τίς τελευταῖες λαχτάρες
τῶν σκοτωμένων...

.....

Πόσο ἄραγε θά βαστάξει
ἐτούτη ἡ νύχτα;
Πρὶν ξημερώσει,
θέλω ν' ἀκούσω
ὄλες αὐτές τίς φωνές,
γιατί ξαγρόπνησα κι ἴσως,
τή χαρραγή,

οί θρόμβοι
 τοῦ δάκρυου
 τῆς Ἀγάπης.

Τῆς κουστωιδίας τό ποδοβολητό ἀντηχεῖ
 ἀπάνω στό κατηφορικό καλντερίμι.
 Εἶναι
 ἡ τελευταία στροφή
 τῆς Μπαλάντας.

Τώρα τά δέντρα κι οἱ ἀγριόθαμνοι
 ἀγκαλιάζονται,
 γιά νά ἰσκιώσουν τι θρύλο,
 πού ἤρεμα λάμνει
 ἀπάνω στόν ἱερό ποταμό,
 σάν ἓνας κατάλευκος κύκνος.
 Καί οἱ παρθένες τῆς Βηθλεέμ διηγοῦνται,
 πώς ἀπό τοῦτο τό μονοπάτι
 πρωτοφάνηκαν οἱ Μάγοι,
 καί πώς ἐκεῖνος ὁ χείμαρρος στέρεψε,
 ἀπό τή μέρα πού σώπασεν
 Ο ΩΡΑΙΟΣ.

Ἐνῶ,
 οἱ καλόγεροι, βαλσαμώνουνε
 μέσα σέ διάφανες γυάλες,
 τοὺς σκορπιούς
 τοὺς πολύχρωμους καί φαρμακερούς,
 πού μαζεύουνε
 ἀφ' τῆς ὄχθης τοῦ Ἰορδάνη.

ΕΝΑΣ ΠΥΡΓΟΣ

Ἡ ἔρημος εἶναι,
 ὁ ἀλουλούδιαστος κῆπος,
 τοῦ φιλντισένιου μου πύργου.
 Οἱ σαῦρες
 τρεχοβολοῦνε τσαχπίνικα
 καί ζοῦνε τόν ἔρωτά τους
 μέ πάθος.

Ἀπάνω στό χαλασμένο ἀεροπλάνο

νά μέ πάρει ό ύπνος.
 "Αχ, θέ μου,
 ἄς ἦταν ἀπόψε
 νά μήν περάσει
 ἀπό τήν ἄκρια τῆς ἐρήμου
 ό σιδηρόδρομος
 πού ξεσκίζει μέ τίς στριγγλιές του
 τό τούλι,
 τῆς τραγικῆς μας σιγῆς.

ΜΠΑΥΡΟΝ

Γιατί νά ρθεῖς στήν ὁμορφη Ἑλλάδα νά πεθάνεις;
 ξανθέ ποιητή,
 γιατί;

Ἐμεῖς, τήν ἐχτιμοῦμε τή φιλία.
 Ἐμεῖς, τή λευτεριά τήν ἀγαποῦμε.
 Τώρα πού βάρβαρα οἱ δικοί σου
 μᾶς τυραγοῦν, τί νά τούς ποῦμε;
 Κοίταξε, ἀπ' ἔξω μᾶς φρουροῦνε
 διπλοφρουροί.

Τούτη τή νύχτα, δέν μποροῦμε,
 νά θυμηθοῦμε τή μορφή σου,
 γιατί στά σύρματα μπορεῖ ἡ σκέψη μας ν' ἀγκυλωθεῖ
 Καί νά ματώσει τήν ψυχή σου.

ΙΕΡΟΥΣΑΛΗΜ

Πεντάμορφη Ἱερουσαλήμ,
 ἁμαρτωλή πολιτεία,
 ό γλυκύτατος ποιητής σου
 ξαναγυρίζει,
 γιά ν' ἁρμονίσει στήν ἄρπα τῆς ἁμαρτίας σου,
 τήν ὁμορφιά τῆς καρδιᾶς του.

Οἱ πρωινές ἠλιαχτίδες χρυσώνοννε
 τίς κορφές τῶν κατάσπρων σου λόφων,
 καί τά λιγνά κυπαρίσσια λυγλίζοντας
 προσεύχονται πρός τή Δύση.

Ἱερουσαλήμ, Ἱερουσαλήμ.
 Ἀνάμεσα στους ἀγρούς σου,
 καί στις κοιλάδες τίς ὀλοπράσινες,
 στό μουρμούρισμα τοῦ νεροῦ,
 στό τιτίβισμα τῶν πουλιῶν
 καί τό ἄνθισμα τῶν ὀλόασπρων κρίνων,
 ὑπάρχει μιὰ ἔρημος,
 ἀνανθη.

Ἐπάρχουνε Βαραβάδες,
 λεπροί καί Μαγδαληνές
 πού διψοῦνε,
 καί νοσταλγοῦνε τό μυρωδάτο χυμό
 τῶν φρούτων πού ὠριμάζουν
 σάν τίς ἰδέες κάτω ἀπό τόν ἥλιο,
 ἐκεῖ,
 χαμηλά,
 στήν Ἱεριχώ.

ΝΥΧΤΑ

Ξέρεις τί ἔναι τή νύχτα
 μέσ' στήν ἀφωνήν ἔρημο
 ἢ μονότονη τρίλια τοῦ φτωχοῦ τριζονιοῦ
 τό φωσάκι ἑνός λύχνου μακρινοῦ
 καί τό βῆμα τό ἀπαλό μέσ' στήν ἄμμο
 ἀπό πρόσωπο γνώριμο,
 ξέρεις τί ἔναι τή νύχτα
 μέσ' στήν ἀφωνήν ἔρημο;

ΑΥΓΕΡΙΝΟΣ

Ἐπαψε πιά ν' ἀκούγεται ἡ στριγγλιά τοῦ γκιόνη.
 Τά στήθια σάν καίκιου πανιά μιάν ἐλπίδα τά φουσκάνει.
 Φύσα ἀεράκι βορινό καί σκόρπισε τά νέφη,
 νά δοῦμε τόν ἀυγερινό, τοῦ ἡλιου τό χρυσαδέρφι.

• • •

Ἦ, νῆσαστε κι ἐσεῖς μαζί
 πατριδοπουλητάδες
 κι ἀπό μιάν ἐνοχη μεριά,
 νά βλέπατε μέ τί χαρά τά ἐξόριστα τα παλικάρια

Όσοι πεθαίνουν ἀφ' τῆς πείνας,
 κι ὅσοι σκοτώνονται στὸν πόλεμο
 ἂν ἔρθουν ὄλοι
 νὰ σκάψουμε τὴν Ἔρημο
 θά γίνει περιβόλι.

ΦΛΟΓΕΣ ΤΟΥ ΔΑΣΟΥΣ

Φλόγες τοῦ δάσους ἀνθισαν τριγύρω στὶς αὐλές
 καὶ μοιάζουν σὰν πυρσοὶ ἀναμμένοι
 γιὰ μιὰ γιορτὴ, πού ὁ κόσμος περιμένει.

Φλόγες τοῦ δάσους φούντωσαν τριγύρω στὶς αὐλές,
 κόκκινες φλόγες, ρουμπινιές, σὰν ἀπ' τὴν κόλαση φευγάτες,
 σὰ ματωμένη θάλασσα. Μᾶς πυρπολοῦνε, λές
 καὶ βάλανε φωτιά οἱ ἐπαναστάτες.

AN...

Εἶν' ἓνα δάσος γύρω μας συρματοπλέγματα ψηλά,
 κι ἔχουν ἀπ' ἔξω κλείσει
 τὴν ἀνοιξιὰτικὴ χαρὰ πού μᾶς χαμογελά.
 πίσω ἀπ' τὸ σύρμα βλέπουμε τὴν ὁμορφὴ τῆς δύσης
 καὶ τὴ γλυκιὰν αὐγή.
 Ἐμεῖς πού τόσο εἶχαμε τὴ λευτεριά ἀγαπήσει.

Ἄραγε, ἀπὸ τὸ σύρμα αὐτό, πού τῶχουμε ποτίσει
 μέ τόσα δάκρυα κι αἷματα, ἂν κάποια μέρα ἀνθίσει,
 τί λούλουδο θά βγεῖ;

ΩΡΑ ΚΑΛΗ

Ὁρα καλὴ συνταξιδιῶτες, ὦρα σας καλὴ,
 πού φεύγετε ἀφ' τὴν ἄβυσσο καὶ γιὰ τὸν ἥλιο πᾶτε,
 τὴν ἀλυσίδα μου κρατῶ, μὴ σέρνεται καὶ κρουταλεῖ,
 ν' ἀκούσω τὸ τραγούδι σας, καθὼς περνᾶτε.

Βάλτε ρυθμὸ στό βῆμα σας καὶ στό τραγούδι σας θυμὸ,
 ξεπόλητοι περάσαμε τῆς δυστυχίας τὸν ποταμὸ
 κι ἦταν τὸ ρέμα δυνατὸ καὶ θυμωμένη ἡ Λάμα,
 κι εἶχε ριγμένα στό βυθό, κοπανισμένα τζάμα.

Ὁρα καλὴ συνταξιδιῶτες, ὦρα σας καλὴ
 κεντῶ στό μισοσκοτάδο ἓναν ἥλιο γιὰ κονκάρδα,

ξεφώνιζαν στις Λιβυκές έρημικές άκτες,
 σάν είδανε τά πρώτα τά θυμάρια.
 και τά χαιδολογούσανε με χάδι τόσο στοργικό,
 σά νά χαιδολογούσανε μιά μάνα, μιά έρωμένη,
 μιά άδερφή σε μιά στιγμή, πού έπνος γλυκός τήν παίρνει.

ΓΙΕΣ

Γιού Γκρήκ;

— Γιές...

Και μου σφίγγει τό χέρι
 πολύ δυνατά,
 πολύ δυνατά...

‘Ο σύμμαχος έχει περάσει
 απ’ τά δικά μας τά μέρη,
 και μέ κοιτά,
 μ’ ευγένεια τόση και τόση γλυκάδα
 πού λές και κρατά
 στά στήθια του μέσα λιγάκι... ‘Ελλάδα.

ΡΑΜΠΑΜΠΑ

‘Ακου, περνάνε τά τάμ - τάμ, μέ συνοδεία ραμπάμπας.
 Σοφέ, πού σ’ αποτύλφωσε τό λίγο φως τής λάμπας,
 τίναξε από τά γένια σου τής έρευνας τή σκόνη,
 κι άντε ξωπίσω τους κι έσύ, στό δάσος που στοιχειώνει,
 νά δεις τό άμέρωτο στοιχειό, τήν πιό γλυκιά σου πλάνη,
 πού άπόψε μέσα στών πυρσών τίς φλόγες, θά πεθάνει.

ΟΑΣΗ

Σαρκάζει σάν παράφρονη, μέ καγχασμό ή ψυχή μου
 τ’ άστρινα μάτια σου ούρανέ, πού κλαϊν μέ δάκρυα φωτεινά
 Πάνω άφ’ τό καραβάνι μας, πού ή δίψα τό περιπλανά,
 για μιά ποθούμενη ‘Οαση, στή μέση τής ‘Ερήμου.

ΣΤΑΘΕΙΤΕ

Τά χείλη μας στεγνώνουν άφ’ τή δίψα
 κι ο ήλιος μας μισεί, μας πυρπολεί,
 κι ή ‘Ερημος μας εκδικείται.

Σταθείτε!

τήν άλυσίδα μου κρατώ, μή σέρνεται και κρουταλει,
 απόψε που σταυρώνεται σαν τό Χριστό ή 'Ελλάδα.

ΣΤΑΥΡΟΙ

Τόσοι σταυροί πού στήθηκαν, τόσοι σταυροί πού θά στηθοῦνε,
 ἐμᾶς μονάχα μέ σταυρούς μποροῦν νά μᾶς μετροῦνε.
 Σταυροί, παντοῦ σταυροί...

Εἴμασ' «οἱ ἀδάκρυτοι καί οἱ ἀγέλαστοι» δέν κλαῖμε οὔτε γελοῦμε
 τά σπίτια μας καπνίζοντε, πεινοῦνε τά παιδιά μας, δέ λιγοῦμε.

* Ἦρθαμε νά χαράξουμε τοῦ πόνου μας τά σύνορα
 καί στήνομε σημάδια καί περοῦμε.
 Σταυροί, παντοῦ σταυροί...

* * *

Μήν καρτερᾶτε νά λυγίσουμε
 μήτε γιά μιὰ στιγμή,
 μήδ' ὅσο στήν κακοκαιριά
 λυγᾶει τό κυπαρίσσι.
 * Ἐχουμε τή ζωή πολύ,
 πάρα πολύ ἀγαπήσει.

ΣΤΟΥΣ ΣΥΝΤΡΟΦΟΥΣ ΠΟΥ ΔΕ ΓΥΡΙΣΑΝΕ

* Ἄς μήν ἦρθατε πίσω.
 * Ἄς μή φτάσατε πουθενά.
 Ὁ δρόμος μας ἀρχινᾶ
 ἀπό κεῖ πού ὁ δικός σας τελειώνει.
 Μέσα στό κάτασπρο χιόνι,
 μιὰ ματωμένη γραμμή
 τό δρόμο μᾶς δείχνει.
 * Ἄς ρίχνει τριγύρω σκοτάδι ἢ νύχτα, ἄς ρίχνει...

 * Ἀκολουθοῦμε πιστά
 τά ματωμένα σας ἴχνη.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Τό σπαραγμό σου, 'Ελλάδα μου, ποιά νύχτα θά μοῦ κρύψει;
 Ποιός πόνος θά μοῦ πει;
 Ξεπέρασα τόν πόνο πιά καί τή βαθιά σου θλίψη
 κι ἔφτασα στή σιωπή.
 Καί στέκω ἐμπρός σ' ἕνα σωρό σημάδια καί συντρίμμα
 κι οὔτε μιὰ δέηση νά πῶ μπορῶ, οὔτε μιὰ βλαστήμια.

